

tidsskrift.dk

Sjællandsk

Landbefolkning 1 det 17. og 18. Aarhundrede.

Historisk Tidsskrift, Bind 7. række, 2 (1899)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_7rk_0002-PDF/hto_7rk_0002_97139.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=97139>

pdf genereret den : 28/5-2008

Sjællandsk Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede.

Et Bidrag til ældre dansk Befolkningsstatistik.

Af

Gustav Bang.

Under Forstudierne til et større Arbejde har det været mig magtpaaliggende at have en nogenlunde fast underbygget Forestilling om den Retning, hvori den danske Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede udviklede sig i numerisk Henseende, at være nogenlunde paa det rene med, om Befolkningen befandt sig i Tilvækst eller ikke, og eventuelt at have et nogenlunde sikkert Skøn over Styrkegraden af denne Bevægelse.

Som bekendt er det kun overmaade lidet, der hidtil er fremdraget til Belysning af disse Spørgsmaal. Saa længe man kun gaar tilbage til Aar 1769, har man endnu noget at bygge paa. I dette Aar fandt den første Folketælling Sted, og ganske vist lider Resultaterne saavel af den som af den næste, i 1787, af store Mangler, og det har været nødvendigt at underkaste dem en gennemgribende Korrektur for at gøre dem egnede til en Sammenligning; de Tilvækstprocenter, det er muligt at beregne paa Basis af disse to Folketællinger samt

Folketællingen 1801, kan derfor ikke gøre Krav paa nogen absolut Nøjagtighed, men kan dog antages at svare nogenlunde til de virkelige Forhold.

Ifølge disse Tællinger udgjorde den danske Landbefolkning

i 1769: 639,873

i 1787: 667,853

i 1801: 734,788

Der har saaledes i de 18 Aar fra 1769 til 1787 været en gennemsnitlig aarlig Tilvækst af 0,24 Procent, i de 14 følgende Aar af 0,68 Procent. Denne Stigning i Tilvækstprocentens Størrelse er jo særdeles paafaldende, men i hvilken Sammenhæng den skal ses, er man paa Forhaand ikke i Stand til at afgøre. Det er muligt, at den fremtræder som en Fortsættelse af en Stigning, der har fundet Sted gennem en længere Periode, saaledes at Befolkningstilvæksten vilde vise sig at være mindre og mindre, jo længere vi gik tilbage i Perioden. Men det er paa den anden Side vel tænkeligt, at den kun skyldes rent tidsmæssige Forhold, og det ligger da nær at tænke paa de store Landboreformer som dens Aarsag.

Ganske vist har man et Materiale, ved hvis Hjælp man har forsøgt at belyse Befolkningsbevægelsen i Danmark allerede fra Aar 1735. Det er de Lister over fødte og døde, som Præsterne fra den Tid af indsendte til Regeringen, og hvis aarlige Summatal i 1786 offentliggjordes i „Materialien zur Statistik der dänischen Staaten“. Ifølge disse Lister udgjorde Fødselsoverskuddet i de 34 Aar fra 1735 til 1768 i hele Danmark c. 45,000; lægger vi dertil c. 1000 for Tiden fra 1. Januar til 15. August 1769, da Folketællingen fandt Sted, og drager vi det derved frem-

komne Tal fra Folketallet 1769, finder vi som beregnet Folketal for Aaret 1735 c. 780,000. I de 34½ Aar fra 1. Januar 1735 til 15. August 1769 skulde altsaa den danske Befolkning være vokset med c. 0,16 Procent om Aaret.

Dette gælder dog kun under Forudsætning af, at Indvandring og Udvandring har ophævet hinanden. Men selv om virkelig dette har været Tilfældet, bliver Værdien af Beregningen dog mere end problematisk. Dels har man ingensomhelst Garanti for, at de i „Materialien“ meddelte Summatal, hvorpaa hele Beregningen er bygget, er udtømmende; det er muligt, at der rundtomkring mangler Opgivelser fra et større Antal Sogne; og er dette Tilfældet, da kan det have gjort hele Regnestykket i ganske betydelig Grad forkert. Og dels er selve de Lister, hvoraf Summatallene er sammendragne, af en saadan Beskaffenhed, at det er mere end tvivlsomt, om der tør bygges nogetsomhelst paa dem. I adskillige Libri datici og Kirkebøger findes Koncepter til eller Afskrifter af disse Grundlister; sammenligner man dem med de Oplysninger, der indeholdes i Kirkebøgerne, viser det sig, at de ikke blot hyppig er i høj Grad unøjagtige (saaledes forekommer det flere Steder, at Personer, der fødtes eller døde i Tiden mellem Kirkeaarets og Kalenderaarets Begyndelse, optælles to Gange), men at de ogsaa lider af en fuldkommen Mangel paa indbyrdes Overensstemmelse, hvad angaar Rubriceringen af de dødfødte. Hyppigst forekommer det, at „født“ betragtes som identisk med „døbt“, saaledes at de dødfødte eller udøbte Børn ikke nævnes blandt de fødte, men vel blandt de døde. Hvilken forstyrrende Indflydelse dette kan have paa en Beregning over Fødselsoverskuddet, følger af sig

selv; i Femaaret 1890—94, da dog Dødfødslerne Antal tør antages for relativt betydeligt lavere end i hin Tid, og da kun de virkelig dødfødte, ikke de udøbte levendefødte er henregnede til Rubriken dødfødte, vilde en saadan Overføring af de dødfødtes Antal til Dødsfaldene uden en tilsvarende Overføring til Fødslerne, bringe Overskudsfødselsantallet til at gaa ned fra at udgøre 60 til at udgøre kun 54 Procent af Dødsantallet. Og hvis endda dette Princip var konsekvent gennemført, kunde man ved en Beregning over, hvor mange Procent af de døde der gennemsnitlig var dødfødte, naa til en Forestilling om Fejlens Omfang; men dette er ikke muligt. Nogle Steder er de dødfødte medregnede til de fødte saavel som til de døde, og det vilde sikkert være muligt at finde Eksempler ogsaa paa de to andre mulige Combinationer, at de enten er henregnede til de fødte, men ikke de døde, eller at de ikke er opført i nogen af de to Rubriker. Men et Materiale af denne Art er værdiløst, en Beregning, der bygger paa det, fører til ganske illusoriske Resultater.

Man maa da gaa frem ad en anden Vej for at naa til en Forestilling om Befolkningens Bevægelser i Tiden forud for 1769. Og det eneste brugbare Materiale, der, saa vidt jeg kan se, frembyder sig, er de i Provinsarkiverne opbevarede Kirkebøger. Ved kongelige Befalinger af 1645 og 1646 blev det paalagt Præsterne at føre ordentlige Kirkebøger med Fortegnelser over fødte, døde og viede. Af saadanne Kirkebøger, der gaar tilbage til Midten af det 17. Aarhundrede, findes der i Provinsarkiverne et ikke ringe Antal, og ved en rationel Bearbejdelse af tilstrækkelig mange af dem bliver det muligt, om end kun i de store Træk, at danne sig et

Skøn over den Retning, i hvilken Befolkningsbevægelsen i vedkommende Landsdel i de forskellige Tider gik — selvfølgelig under Forudsætning af, at de valgte Sogne er nogenlunde typiske for hele Landsdelen, en Forudsætning, hvis Gyldighed jo imidlertid nærmere kan kontrolleres. Jeg har bearbejdet 30 saadanne Kirkebøger fra Landsogne i Sjælland (og paa Møen); det er Resultaterne af denne Bearbejdelse, der nedenfor skal forelægges.

Man finder i Kirkebøgerne to forskellige Forhold, der kan benyttes som Maal for Befolkningens Bevægelser. Det ene er Fødslernes Antal paa de forskellige Tidspunkter, det andet Forholdet mellem Fødsels- og Dødsantallet. Intet af disse to Forhold danner en absolut paalidelig Maalestok. Naar det aarlige Fødselsantal i Løbet af en vis Aarrække vokser fra 100 til 150, er det muligt, at Befolkningen er vokset med 50 Procent, men det er ogsaa muligt, at Forandringen, i hvert Fald delvis, skyldes andre Forhold: Befolkningen kan være forskellig sammensat paa de to Tidspunkter, saaledes at de uproductive Aldersklasser paa det sidste Tidspunkt udgør en større Procentandel af Befolkningen end paa det første; Giftermaalsalderen kan være gaaet ned og dermed den ægteskabelige Frugtbarhed op osv. Maaler man Forholdet paa Tidspunkter, der ligger hinanden nær, er der dog næppe Grund til at formode store Forskydninger i Forholdet mellem Fødselstal og Folketal, og man kan med nogen Sikkerhed bygge paa Fødselstallets Ændringer. Af mindre Værdi er Forholdet mellem Fødsels- og Dødsantallene. Et stort Antal Overskudsfødsler kan betyde en stærk Befolkningsforøgelse, men det kan ogsaa være et Symptom paa en Befolkningsaftagen, idet Udvandring fra Iagttagelsesfeltet har slugt talrige af de

Individer, der, hvis Befolkningen havde holdt sig stationær, vilde være kommet til at figurere i Dødslisterne, og saaledes har gjort Dødsantallet lavere, end det ellers vilde have været¹⁾. Inidlertid kan ogsaa Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald have Interesse, navnlig som et Supplement til det, der kan læses ud af Fødselsantallets afvigende Størrelse paa de forskellige Tidspunkter. F. Eks. egner det sig særlig godt til at konstatere abnorme tidsmæssige Tilstande; en Pest vil saaledes give sig Udslag i en stærk Stigning af Dødsantallet i Forhold til Fødselsantallet.

Jeg har følgelig gennemgaaet Kirkebøgerne med det dobbelte Formaal for Øje dels at skaffe saa vidt muligt fortløbende Lister over de fødte, dels, hvor jeg har skaffet saadanne Lister, at skaffe Lister over de døde. Jeg har da forbigaaet Dødsfaldsopgivelserne i saadanne Tilfælde, hvor de tilsvarende Fødselsopgivelser fattes; derimod har jeg medtaget alle Fødselslister uden Hensyn til Dødslisterne.

Under Bearbejdelsen har jeg stræbt efter at skabe Konformitet mellem Opgivelserne. Der hersker i Kirkebøgerne den fuldstændigste Mangel paa Konsekvens, navnlig hvad angaar de dødfødte. Snart er de angivne imellem de fødte — selv hvor denne Rubrik har til Overskrift „døble“, — snart ikke. Derimod synes de

¹⁾ I Femaaret 1890—94 var Forholdet mellem Dødsfald og Fødsler (paa begge Sider eksklusive de dødfødte)

i København	som 100: 150
i Provinsbyerne	som 100: 154
i Landdistrikterne	som 100: 164

Fødselsoverskuddet stod altsaa i omvendt Forhold til Befolkningstilvæksten.

som Regel at være optaget iblandt de døde. I Fødselsrubrikerne er det særdeles let at udskyde dem, i Dødsrubrikerne derimod i de fleste Tilfælde umuligt. Jeg har derfor indrettet Fortegnelsen over de „fødte“ saaledes, at den kun omfatter Personer, der er blevet døbt — og i Regelen falder deres Tal sammen med Tallet paa de levendefødte, — medens Fortegnelsen over de „døde“ omfatter samtlige døde, ogsaa de dødfødte og udøbte Børn, forsaavidt de er indførte i Kirkebøgerne. For at gøre en Sammenligning mellem de to Talrækker mulig har jeg imidlertid i et Antal Tilfælde, hvor de dødfødte eller udøbte var tydelig karakteriserede som saadanne i Dødslisterne, optalt deres Antal; ved fra de samlede Dødsantal at drage de dødfødte eller udøbte Børns forholdsmæssige Antal, bliver det da muligt at faa Lister, der kan stilles ligeoverfor Daabslisterne.

Gennemgangen af Kirkebøgerne er begyndt med det tidligste Tidspunkt, hvorfra de indeholder Opgivelser¹⁾, og i de fleste Tilfælde ført op til Aar 1779. De følgende Sider vil vise, hvor talrige Lakunerne er. De fleste af disse skyldes Lakuner i Kirkebøgerne; i adskillige Tilfælde, hvor jeg har haft Indtrykket af, at Kirkebogen var uordentlig og unøjagtig, har jeg forbigaaet de paa-gældende Afsnit; enkelte Partier, hvor Skriften var utydelig, eller Posteringen vanskeliggjorde et Overblik og en nogenlunde let Gennemgang, er ligeledes forbigaaede.

De 30 Sogne, for hvilke Kirkebøgerne er gennemgaaede, er følgende:

¹⁾ Adskillige Kirkebøger begynder midt i Aaret 1645; her er Optællingen først begyndt med 1646.

- 1.*) Allerslev, Baarse H., Præstø A. 1647—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1741—42, 1750—59, 1763—65).
2. Alsted, Alsted H., Sorø A. 1648—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1691—92, 1740—69).
3. Bjærgsted, Skippinge H., Holbæk A. 1650—1779.
4. Borre, Møenbo H., Præstø A. 1646—1749.
5. Bregninge, Skippinge H., Holbæk A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1662—63, 1700—19, 1730—32).
6. Dalby, Fakse H., Præstø A. 1661—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1689, 1714).
7. Draaby, Horns H., Frederiksborg A. 1647—1759 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1668, 1719, 1723—24, 1726, samt Dødsfald 1646—67, 1669, 1684—85, 1687).
8. Egeslevmagle, V. Flakkebjerg H., Sorø A. 1650—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1666—74, 1697—98).
9. Fjenneslev, Alsted H., Sorø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1740—69).
10. Førslev, Ringsted H., Sorø A. 1631—1779.
11. Greve, Tune H., Københavns A. 1646—1779.
12. Havdrup, Tune H., Københavns A. 1650—1755 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1772—73, samt Dødsfald 1650—52, 1700—55).
13. Hjørlande, Ljunge Frederiksborg H., Frederiksborg A. 1646—1779.
14. Hyllested, V. Flakkebjerg H., Sorø A. 1636—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1705, 1707—10).
15. Karlslunde, Tune H., Københavns A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1679, samt Dødsfald 1705—07).
16. Kildebrønde, Tune H., Københavns A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1704, 1708—09).
17. Kirkerup, Sømme H., Københavns A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1654, 1667—79, 1709—51).
18. Krogstrup, Horns H., Frederiksborg A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1709—19, samt Dødsfald 1646—89, 1700—08, 1720—29).
19. Lyngby, Sokkelunds H., Københavns A. 1641—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1646, 1738—44, 1758—59, 1766—69).
20. Magleby, Møenbo H., Præstø A. 1647—1779. (Mangler Fødsler og Dødsfald 1680—93, 1734—38).
21. Ottestrup, Slagelse H., Sorø A. 1618—1779 (Mangler Dødsfald 1719).

*) Sognene citeres i det følgende kun med de her angivne Løbenumre.

22. Rønnebæk, Hammer H., Præstø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1659).
23. Snodstrup, Ølstykke H., Frederiksborg A. 1646—1779.
24. Sorterup, Slagelse H., Sorø A. 1618—1779.
25. Sørbymagle, V. Flakkebjerg H., Sorø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1690—1717, 1761, samt Dødsfald 1689).
26. Taarnborg, Slagelse H., Sorø A. 1633—1759 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1670—79.)
27. Tureby, Fakse H., Præstø A. 1661—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1703—04, 1720—32, samt Dødsfald 1661—1702).
28. Uggerløse, Merløse H., Holbæk A. 1650—1779.
29. Vallensved, Ø. Flakkebjerg H., Sorø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1658—61, samt Dødsfald 1684—88).
30. Værløse, Smørum H., Københavns A. 1650—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1650—52, 1685—86, 1695—1731, samt Dødsfald 1658).

I omstaaende Tabel (S. 426-29) meddeles Resultaterne af denne Gennemgang fordelt paa hvert enkelt Tiaar indenfor den undersøgte Periode. Som ovenfor sagt omfatter Rubriken „fødte“ kun de døbte, medens „døde“ ogsaa omfatter de udøbte og dødfødte. En Streg betyder, at Oplysninger savnes fra det paagældende Tiaar. Hvor et Tal er i skarp Parenthes [], betegnes derved, at Oplysninger savnes for et eller flere af Decenniets Aar; hvilke disse Aar er, vil kunne ses af den ovenstaaende Fortegnelse over Sognene. En rund Parenthes () i Tiden forud for 1649 betegner, at Opgivelser fra flere end 10 Aar rummes indenfor den. Hvor der i Fortegnelsen over de „fødte“ findes to Talangivelser ved Siden af hinanden, hvoraf den sidste er i skarp Parenthes, savnes Opgivelse om de dødes Antal i et eller flere af de Aar, hvorfra Fødselsantallet haves; den sidste af de to Talangivelser angaar da kun de Aar, hvortil de tilsvarende Dødstal haves; og kun denne sidste Angivelse kan benyttes, hvor Forholdet mellem Fødsels- og Dødsantal undersøges.

Sognets Løbenummer.	Indtil 1649		1650—59		1660—69		1670—79	
	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde
1.	[49]	[32]	173	407	151	117	151	131
2.	[34]	[27]	158	188	161	144	120	117
3.	—	—	64	102	64	28	89	73
4.	[90]	[101]	242	372	159	212	215	180
5.	[151]	[71]	256	391	[169]	[88]	306	291
6.	—	—	—	—	[209]	[149]	241	241
7.	[51] [—]	—	111 [—]	—	[132] [—]	—	191	164
8.	—	—	228	372	[108]	[91]	[83]	[102]
9.	[33]	[20]	80	139	55	33	62	53
10.	(288)	(233)	159	176	134	102	110	85
11.	[54]	[34]	121	96	88	68	91	79
12.	—	—	28 [14]	[17]	35	19	[32]	[24]
13.	[63]	[39]	134	253	138	90	160	121
14.	(168)	(158)	93	99	81	72	118	67
15.	[45]	[37]	90	124	137	102	[136]	[133]
16.	[46]	[29]	88	76	81	64	88	88
17.	[59]	[44]	[96]	[129]	[84]	[51]	—	—
18.	[16] [—]	—	31 [—]	—	61 [—]	—	94 [—]	—
19.	[303]	[275]	347	803	373	303	357	460
20.	[79]	[69]	308	535	116	174	249	143
21.	(395)	(386)	111	114	114	64	122	102
22.	[43]	[35]	[105]	[232]	112	98	103	104
23.	[36]	[21]	63	73	63	55	55	58
24.	(296)	(358)	80	107	75	61	122	112
25.	[63]	[35]	137	203	134	97	149	147
26.	(390)	(342)	177	228	169	112	—	—
27.	—	—	—	—	[85] [—]	—	92 [—]	—
28.	—	—	133	206	112	103	133	118
29.	[52]	[27]	[129]	[295]	[124]	[78]	128	150
30.	—	—	[129] [117]	[179]	160	104	208	237

Sognets Løbenummer.	1680—89		1690—99		1700—09		1710—19	
	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde
1.	168	141	255	186	261	146	237	227
2.	111	111	[112]	[118]	158	107	155	131
3.	84	95	76	69	94	50	77	61
4.	229	162	298	232	321	253	259	267
5.	279	241	306	212	—	—	—	—
6.	[214]	[184]	253	184	235	202	[212]	[194]
7.	193 [141]	[126]	243	162	248	211	[232]	[184]
8.	145	170	[159]	[170]	246	167	207	207
9.	50	31	63	35	82	56	80	49
10.	144	90	144	95	137	88	127	99
11.	85	69	114	118	93	83	89	138
12.	35	32	36	21	29 [—]	—	20 [—]	—
13.	148	168	149	138	163	117	151	170
14.	102	74	140	88	[77]	[46]	[91]	[6]
15.	108	89	147	100	127 [76]	[48]	112	30
16.	99	82	126	103	[72]	[59]	94	113
17.	123	104	133	123	[127]	[87]	—	—
18.	85 [—]	—	91	75	[100] [—]	—	—	—
19.	338	380	305	480	352	356	338	467
20.	—	—	[205]	[158]	333	291	314	278
21.	124	108	113	66	108	79	103 [93]	60
22.	92	26	127	81	147	96	157	108
23.	91	59	66	57	62	47	76	59
24.	126	104	144	90	157	96	133	92
25.	137 [125]	[152]	—	—	—	—	[31]	[18]
26.	206	193	198	145	238	218	24	153
27.	98 [—]	—	89 [—]	[—]	94 [—]	—	49 [53]	[41]
28.	142	182	146	120	147	133	134	135
29.	116 [49]	[46]	175	121	176	176	208	178
30.	[162]	[177]	[85]	[112]	—	—	—	—

Sognets Løbenummer.	1720—29		1730—39		1740—49		1750—59	
	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde
1.	277	175	271	250	[185]	[169]	—	—
2.	165	141	150	105	—	—	—	—
3.	64	86	72	56	90	81	77	81
4.	241	187	234	300	262	240	—	—
5.	278	280	[187]	[187]	242	209	304	314
6.	271	257	251	293	261	241	304	220
7.	[181]	[118]	261	179	282	235	—	—
8.	195	193	248	210	296	171	235	299
9.	87	55	68	46	—	—	—	—
10.	140	117	143	110	128	103	161	139
11.	113	130	103	99	118	120	123	135
12.	37 [—]	—	25 [—]	—	26 [—]	—	[27] [—]	—
13.	152	157	176	172	196	181	196	156
14.	124	123	145	149	115	108	122	135
15.	123	109	112	118	109	107	116	115
16.	83	89	92	82	116	86	109	107
17.	—	—	—	—	—	—	[89]	[72]
18.	89 [—]	—	123	73	154	111	121	69
19.	385	348	[306]	[284]	[243]	[181]	[475]	[424]
20.	338	236	[158]	[140]	307	257	343	320
21.	15	129	142	146	125	127	125	108
22.	107	174	189	199	162	174	215	195
23.	106	84	83	61	49	42	69	61
24.	120	120	113	132	109	97	159	137
25.	153	132	146	153	138	134	145	139
26.	232	188	178	184	259	186	268	238
27.	—	—	[67]	[69]	75	82	123	106
28.	137	142	154	154	160	158	171	159
29.	195	140	190	198	216	184	228	224
30.	—	—	[210]	[255]	255	253	256	245

Sognets Løbenummer.	1760—69		1770—79	
	fødte	døde	fødte	døde
1.	[209]	[180]	268	191
2.	—	—	204	155
3.	97	90	118	104
4.	—	—	—	—
5.	281	255	238	260
6.	296	253	317	247
7.	—	—	—	—
8.	269	272	250	258
9.	—	—	115	70
10.	169	146	159	161
11.	102	97	137	103
12.	—	—	—	—
13.	155	193	140	132
14.	121	123	112	114
15.	122	109	136	106
16.	112	102	108	89
17.	141	129	117	132
18.	112	81	111	111
19.	[334]	[319]	623	574
20.	328	300	302	197
21.	90	61	74	55
22.	175	189	228	190
23.	112	76	128	108
24.	104	87	97	56
25.	[124]	[102]	152	129
26.	—	—	—	—
27.	136	114	157	128
28.	139	150	149	143
29.	224	256	194	208
30.	249	265	281	296

Paa Grundlag af denne Tabel er det nu muligt at skaffe sig et Overblik over, paa hvilken Maade Fødseltallet svingede fra Tid til Tid indenfor den undersøgte Periode. Et aarligt Gennemsnitstal paa Fødslerne i alle de 30 Sogne indenfor hvert af de behandlede Tiaar er det imidlertid ikke muligt at skabe paa Grund af de talrige Lakuner; man maa nøjes med at sammenligne Fødseltallet indenfor to og to af Tiaarene med Udeladelse af de Sogne, fra hvilke Oplysninger savnes, og finde, efter hvilken Maalestok det gennemsnitlige Fødselsantal tiltager eller aftager. Resultaterne af en saadan Optælling meddeles nedenfor; fra Aarti til Aarti er det gennemsnitlige Aarsantal af Fødsler beregnet, dels for de Sognes Vedkommende, fra hvilke der haves Oplysninger fra alle Tiaarets Aar (for Tiden før 1649 for mindst 10 Aar), dels for samtlige Sogne, fra hvilke overhovedet Oplysninger haves. Den Tilvækstprocent, der er fremkommet som Følge af den sidste af de to Beregninger, er anført med kursiveret Skrift. Et Plus betegner en Stigen, et Minus en Aftagen i Fødslernes Antal.

Gennemsnitligt
aarligt Fødselsantal

1. Fra	-1649 til 1650-59:	5 Sgn.	71,6- 62,0	÷ 13,4 pCt.
		23	- 373,8-334,4	÷ 10,5 -
2. Fra	1650-59 til 1660-69:	21	- 281,7-250,1	÷ 11,2 -
		28	- 398,1-358,3	÷ 10,0 -
3. Fra	1660-69 til 1670-79:	19	- 243,2-279,6	+ 15,0 -
		20	- 362,0-411,1	+ 13,6 -
4. Fra	1670-79 til 1680-89:	22	- 305,6-304,1	÷ 0,5 -
		27	- 386,2-377,2	÷ 2,3 -
5. Fra	1680-89 til 1690-99:	24	- 326,5-368,4	+ 12,8 -
		28	- 396,2-444,6	+ 12,2 -
6. Fra	1690-99 til 1700-09:	20	- 314,1-327,1	+ 4,1 -
		27	- 431,1-449,1	+ 4,2 -

Gennemsnitligt aarligt Fødselsantal			
7. Fra 1700-09 til 1710-19:	20 Sgn. 343,1-322,1	÷	6,1 pCt.
	25 - 423,9-400,9	÷	5,4 -
8. Fra 1710-19 til 1720-29:	21 - 331,5-350,2	+	5,6 -
	25 - 406,5-430,9	+	6,0 -
9. Fra 1720-29 til 1730-39:	23 - 341,6-340,8	÷	0,2 -
	27 - 467,6-463,5	÷	0,9 -
10. Fra 1730-39 til 1740-49:	21 - 318,0-337,1	+	6,0 -
	27 - 477,6-496,7	+	4,0 -
11. Fra 1740-49 til 1750-59:	22 - 368,0-397,0	+	7,9 -
	24 - 419,2-460,9	+	9,9 -
12. Fra 1750-59 til 1760-69:	20 - 355,7-339,3	÷	4,6 -
	23 - 440,7-422,9	÷	4,0 -
13. Fra 1760-69 til 1770-79:	21 - 353,4-355,3	+	0,5 -
	24 - 452,8-459,6	+	1,5 -

Før man bygger noget paa denne Oversigt, vil det være rigtigst at danne sig en Forestilling om, hvorvidt det her fremdragne Materiale overhovedet kan antages at være i Stand til at give et nogenlunde korrekt Spejlbillede af de virkelige Forhold, om ikke rent tilfældige Omstændigheder eller lokale Ejendommeligheder kan have gjort sig gældende i det Omfang, at de Udviklingsretninger, der synes at fremgaa af ovenstaaende Tal, er i betydelig Grad afvigende fra dem, der gælder hele den sjællandske Landbefolkning. En saadan Kontrol har jeg anstillet paa den Maade, at jeg har delt Materialet i 2 Dele, hvoraf den første omfatter de Sogne, der i den ovenstaaende Tabel er betegnede med Løbenumrene 1—15, den sidste Sognene Nr. 16—30, og beregnet Forskydningsprocenterne for hver af de to Dele. En Sammenligning mellem disse Procenter og de Procenter, der fremgaar ved Materialets Bearbejdelse under ét, vil være mulig paa Grundlag af følgende Tabel:

1. Fra -1649 til 1650-59: $\div 10,3$ pCt. ($\div 13,3$ og $\div 7,8$ pCt.)
2. Fra 1650-59 til 1660-69: $\div 10,0$ - ($\div 10,3$ og $\div 9,7$ -)
3. Fra 1660-69 til 1670-79: $+$ 13,6 - ($+$ 12,2 og $+$ 15,2 -)
4. Fra 1670-79 til 1680-89: $\div 2,3$ - ($\div 4,2$ og $0,0$ -)
5. Fra 1680-89 til 1690-99: $+$ 12,2 - ($+$ 21,0 og $+$ 2,2 -)
6. Fra 1690-99 til 1700-09: $+$ 4,2 - ($+$ 2,9 og $+$ 5,6 -)
7. Fra 1700-09 til 1710-19: $\div 5,4$ - ($\div 9,2$ og $\div 0,9$ -)
8. Fra 1710-19 til 1720-29: $+$ 6,0 - ($+$ 6,6 og $+$ 5,4 -)
9. Fra 1720-29 til 1730-39: $\div 0,9$ - ($0,0$ og $\div 1,9$ -)
10. Fra 1730-39 til 1740-49: $+$ 4,0 - ($+$ 2,1 og $+$ 5,8 -)
11. Fra 1740-49 til 1750-59: $+$ 9,9 - ($+$ 6,5 og $+$ 12,1 -)
12. Fra 1750-59 til 1760-69: $\div 4,0$ - ($\div 1,6$ og $\div 5,5$ -)
13. Fra 1760-69 til 1770-79: $+$ 1,5 - ($\div 1,9$ og $+$ 4,0 -)

Som man ser, viser der sig ved en saadan Deling af Materialet adskillige Uregelmæssigheder, men disse Uregelmæssigheder er dog snarere mindre end større, end det med et saa lille Materiale var at vente. Kun ved ét Tiaarsskifte (det 5.) er Afvigelsen særlig iøjnefaldende; ved 4 (det 2., 3., 8. og 9.) er den ganske forsvindende; i de øvrige Tilfælde er den af vekslende Størrelse, men dog ikke større, end at Bevægelsen i det hele og store gaar i samme Retning paa begge Sider af Skillelinjen. Man tør da vel være berettiget til at antage de ovenfor fremdragne Procenttal for nogenlunde overensstemmende med den virkelige Bevægelse indenfor Fødselsantallet i de sjællandske Landdistrikter, om end der selvfølgelig ikke kan være Tale om at tillægge dem Betydning som en nøjagtig Maalestok.

Den Bevægelse, der ytrer sig igennem disse Tal, er af en stærkt bølgeformet Karakter; snart er der Opgang, snart Nedgang; af de 13 undersøgte Tiaarsskifter var de 7 ledsagede af et tiltagende, de 6 af et aftagende Fødselsantal. Navnlig i de første af de behandlede Decen-

nier er der en stærk Nedgang; det gennemsnitlige aarlige Fødselsantal gaar fra 1640'erne til ind i 1660'erne tilbage med ca. en Femtedel. Derpaa kommer en betydelig Opgang, der atter afløses af en lille Nedgang, og derefter gaar det atter i den følgende Tid opad, med stadige Perioder af en mindre Nedgang. Tiltagen og Aftagen afløser hinanden, dog er den første i Overvægt, saaledes at fra 1660'erne Nedgangsperioderne ikke er i Stand til helt at fortære det i Opgangstiderne tilvejebragte Plus. Der er derfor som Helhed taget nogen Tilvækst, men en langt ringere og en langt mindre regelmæssig end den, der findes i vore Dage. Bevægelsen vil anskues af følgende Tabel, hvor det gennemsnitlige aarlige Fødselstal i Perioden før 1649 er ansat til 100, og de tilsvarende Fødselsantal i hvert af de følgende Aartier er beregnet paa Grundlag af de ovenanførte Procenter:

-1649: 100,0	1700-09: 104,8	1760-69: 114,2
1650-59: 89,7	1710-19: 99,1	1770-79: 115,9
1660-69: 80,7	1720-29: 105,0	
1670-79: 91,7	1730-39: 104,1	
1680-89: 89,6	1740-49: 108,3	
1690-99: 100,5	1750-59: 119,0	

Disse Tal er imidlertid fremkomne ved en Tilknytning af det ene Procenttal til det andet, og da hvert af disse Procenttal kun med en vis Tilnærmelse svarer til det rette Forhold, er det jo muligt, at de mange smaa Fejl ved en saadan Ophobning har summeret sig sammen til store Fejl, og at den ovenstaaende Talrække kun i meget ringe Grad svarer til de virkelige Forhold. Imidlertid vil en nærmere Undersøgelse vise, at dette næppe er Tilfældet. Sammenligner man nemlig de gennemsnitlige aarlige Fødselstal, ikke som før i to paa hin-

anden følgende Tiaar, men i Tiaar, der er længere fjærnede fra hinanden, finder man Forskydningsprocenter, der ret nøje svarer til dem, der fremgaar af ovenstaaende Tabel. Tager man saaledes Fødselsantallene i hvert af de to Aartier 1680—99 og 1730—39 i samtlige 28 Sogne, hvorfra Oplysninger for begge Aartiens Vedkommende have, finder man en Tilvækstprocent af 17,7, medens den ifølge ovenstaaende Tal skulde være 16,2. Paa samme Maade er Tilvækstprocenten fra 1720—29 til 1770—79 11,6, medens den ifølge ovenstaaende Tal beregnes til 10,4. Differencerne er altsaa smaa, og vi er vistnok berettigede til i den tidligere anførte bølgeformige Talrække at se et, ganske vist yderst groft, men dog i det hele nogenlunde korrekt Udtryk for Fødselsantallets Skiften i det undersøgte Tidsrum.

Det vil nu være af Interesse til Belysning af de ovenfor fremdragne Resultater at foretage en Sammenligning mellem Fødsels- og Dødsantallene i de forskellige Tidsrum. Ganske vist er vi ikke igennem dem i Stand til med Sikkerhed at drage nogen Slutning angaaende en Tilvækst eller Aftagen af Befolkningen, men de indeholder dog vigtige Momenter til Belysning af Spørgsmaalet. Men som ovenfor sagt kan de to Rubriker ikke stilles umiddelbart overfor hinanden; Rubriken „døde“ indeholder de dødfødte og de udøbte Børn, medens de konsekvent er fjærnede af Rubriken „fødte“, En Sammenligning imellem de to Rubriker vilde da give et altfor lavt Fødselsoverskud.

For at gøre de to Talrækker egnede til indbyrdes Sammenligninger har jeg foretaget en Undersøgelse over de dødfødtes (herunder i det følgende stadig medindbefattet de udøbtes) Antal i en Del Kirkebøger, hvor de

var tydelig karakteriserede som saadanne. Disse Kirkebøger er: 1. 1760—62, 1766—79; 4. 1646—89; 7. 1670—79, 1700—09; 8. 1760—79; 10. 1631—59, 1750—79; 13. 1700—49; 16. 1646—1703, 1705—07, 1710—79; 20. 1750—79; 21. 1670—89, 1723—24; 23. 1646—69, 1680—99, 1720—39; 24. 1723—61; 29. 1750—57, 1762—77; 30. 1750—79. Denne Optælling har givet følgende Resultat: Der nævnes ialt 488 dødfødte, 9354 levendefødte og 8811 døde. For hver 100 levendefødte fødtes altsaa 5,22 dødfødte; af hver 100 døde var 5,54 dødfødte. Disse Procentudtryk er aabenbart i temmelig nøje Overensstemmelse med de virkelige Forhold; en Deling af Materialet i 3 Dele med Aarsskifterne 1699—1700 og 1749—50 som Delingspunkter giver følgende Udtryk for de to Forhold: 5,02—5,50—5,06 og 5,52—5,73—5,44. Hermed være dog ikke sagt, at de to Procenttal betegner Dødsfødslernes virkelige Hyppighed; det er tænkeligt, at den har været en Del større, idet man i flere Tilfælde af Skødesløshed har undladt at indføre de dødfødte i Kirkebøgerne ¹⁾. Derimod er der næppe Tvivl om, at Procenttallene er fuldstændig egnede til at gøre Angivelserne om de fødte og de døde brugbare til en indbyrdes Sammenligning. Naar der fra de dødes Antal drages $5\frac{1}{2}$ pCt., fremkommer der et Tal, som man har Grund til at formode, ligger nær ved Tallet paa de døbte Individuer, som

¹⁾ Til Sammenligning kan anføres, at de tilsvarende Procenttal i de sjællandske Landdistrikter var

1850—64:	4,39	og	6,55
1865—79:	3,46	-	5,18
1880—94:	2,89	-	4,25

Helt ensartede er dog disse Tal ikke, idet Begrebet „dødfødt“ har undergaaet en Forandring.

afgik ved Døden; og naar dette Tal drages fra Tallet paa de fødte, fremkommer der et efter alt at dømme nogenlunde rigtigt Udtryk for Overskudsfødslernes Antal.

I nedenstaaende Tabels første Kolonne er angivet Antallet af de i hvert enkelt Tiaar fødte (forsaavidt de tilsvarende Oplysninger om de døde haves), i den anden Antallet af de døde (uden Fradrag af de dødfødte), i den tredje det Antal fødte, der i hvert af Tiaarene falder paa 100 døde (her med Fradrag af de dødfødte), i den fjerde og femte de til dette Tal svarende Tal, der fremgaar ved en Deling af Materialet efter Sogdenes alfabetiske Orden, Lbn. 1—15 for sig og 16—30 for sig.

	fødte	døde	fødte pr. 100 døde (ikke df.)	Lbn. 1—15	Lbn. 16—30
—1649	2737	2373	122,1	137,1	115,0
1650—59	3704	5916	66,2	70,1	62,9
1660—69	3406	2679	134,5	135,9	133,2
1670—79	3819	3180	127,1	119,7	137,6
1680—89	3720	3396	115,9	121,2	110,0
1690—99	4409	3659	127,5	136,9	117,0
1700—09	4810	3212	158,5	147,4	169,2
1710—19	3904	3623	114,0	111,8	116,5
1720—29	4472	3910	121,0	119,9	122,4
1730—39	4572	4404	109,9	112,7	106,9
1740—49	4652	4037	121,9	123,0	120,9
1750—59	4534	4198	114,3	108,8	117,7
1760—69	4201	3949	112,6	112,1	112,9
1770—79	4915	4317	120,5	122,1	119,2

Hvad der falder i Øjnene ved en Betragtning af ovenstaaende Tabel, er dels Fødselsoverskuddets ringe

Størrelse, dels den stærke Vekslen i dets Størrelse til de forskellige Tider. Tager man hele Perioden under ét, kommer der kun 115,7 Fødsler-paa 100 Dødsfald, medens de tilsvarende Tal indenfor den sjællandske Landbefolkning i 1850—64 var 159,8, i 1865—79: 157,7 og i 1880—94: 153,6. Som det vil ses, skyldes imidlertid dette lave Tal for en væsentlig Del det overordentlig store Antal Dødsfald i Tiaaret 1650—59; bortser man blot fra dette ene Tiaar, finder vi gennemsnitlig 122,0 Fødsler pr. 100 Dødsfald. Vi vil betragte dette abnorme Aarti en Smule nærmere.

For hver 2 Fødsler kommer der her 3 Dødsfald; vi har ovenfor set, at det aarlige Gennemsnitsantal af Fødsler fra 1640'erne til 1660'erne synker med omtr. Femtedelen. Vi har her to ganske enstemmige Vidnesbyrd om, hvor forfærdelige Ødelæggelser de abnorme Forhold indenfor dette Aarti har anrettet i Befolkningen. Af Fødselshyppighedens Aftagen at slutte sig til, at Folkemængden er gaaet tilbage med Femtedelen, er vel nok for dristigt, men Befolkningsformindskelsen gaar dog sikkert højt op imod dette Tal.

Man er paa Forhaand tilbøjelig til at antage Krigen for den store Hovedaarsag til denne Nedgang; en nærmere Undersøgelse vil vise, at denne Antagelse ikke er korrekt. Hovedaarsagen var de Pestsygdomme, der hærgede Sjælland, navnlig i Aarene 1652 og 1654—57. I de 21 Sogne, hvorfra der haves Oplysning om Dødsfaldenes Antal i samtlige Aar, indtraf der ialt 5064 Dødsfald; disse fordelte sig paa følgende Maade:

1650: 373	1653: 442
1651: 255	1654: 631
1652: 697	1655: 706

1656: 617	1658: 326
1657: 604	1659: 413

Paa de 5 ovennævnte særlig kritiske Aar faldt saaledes 64 Procent af samtlige Dødsfald i Aartiet. Pestsygdommene har langsomt forplantet sig ud over hele Sjælland, i ikke ét af Sognene savnes der et Aar med et udpræget højt Antal Dødsfald. Ejendommelig er imidlertid Epidemiernes stærkt lokale Karakter paa hvert enkelt Tidspunkt. Medens Pesten raser efter en forfærdelig Maalestok i ét Sogn, kan der herske fuldstændig normale Forhold i et andet, som kun ligger faa Mile borte, og først efter flere Aars Forløb kommer ogsaa dets Tur. — Kun i et eneste af de 21 Sogne træffer vi noget tydeligt Spor af Krigen; det er, betegnende nok, Lyngby, hvor vi i 1659 finder et højt, om end ikke udpræget iøjnefaldende Antal Dødsfald (161 af 803, medens der i 1654 var 277).

En Sammenligning mellem Fødslerne og Dødsfaldenes Antal i de forskellige Aar indenfor Tiaaret peger i samme Retning, men viser iøvrigt, at ogsaa Tiaarets andre Aar, og det saavel før som efter Pesten var abnorme og udviste et negativt Fødselsoverskud. I de 5 Aar 1652 og 1654—57 kom der 52,9 fødte paa hver 100 døde, i de andre 5 Aar 88,3.

Bortser vi imidlertid fra dette ganske unormale Aarti og betragter Forholdet mellem fødte og døde i den følgende Tid, finder vi en stadig Overvægt af Fødslerne, men en fuldstændig Uregelmæssighed fra Tiaar til Tiaar. Forholdet veksler mellem 109,9 og 158,5, og store Afvigelser følger brat paa hverandre. I det hele synes det dog, som om Fødselsoverskuddet er i Tiltagen indtil noget efter Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, hvorefter det

aftager. Deler vi Tiden fra 1660 til 1779 i 4 Dele, hver paa 30 Aar, finder vi følgende Forholdstal:

1660—1689:	125,1	(124,6—125,8)
1690—1719:	132,3	(131,0—133,7)
1720—1749:	117,3	(118,3—116,4)
1750—1779:	115,9	(115,2—116,7)

I Parenthes er her angivet de Tal, der fremkommer ved en Overskæren af Materialet efter Løbenumre som ovenfor; som man ser, slutter disse Tal temmelig nøje om Gennemsnitstallene, og der er vistnok Grund til at tillægge den Skiften, der viser sig indenfor disse, nogen Betydning; i hver Fald kan det næppe betvivles, at der fra den anden til den tredje af de fire Perioder er foregaaet en Forandring. Nogen Interpretation af dette Fænomen skal jeg ikke forsøge; der er flere Forhold, som melder sig, Bondestandens forværrede Stilling, Stavnsbaandet, Landbrugskrisen osv.

I det hele og store falder de to Hovedtabeller, vi ovenfor har betragtet, den der angiver Fødselstallets Skiften fra Periode til Periode, og den der angiver Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald indenfor de forskellige Perioder, ret godt i Traad med hinanden. Ikke blot viser der sig igennem dem de samme stærke Afvigelser, de samme Svingninger mellem op og ned, som vidner om langt mere urolige, langt mindre stabile Befolkningsforhold end de moderne. Ikke blot viser der sig i dem begge Tegn, som tyder paa en Tiltagen i Befolkningens Antal, om end en langt, langt svagere end den, der træffes i vore Dage. Det viser sig ogsaa, at Udviklingen indenfor de to Tabeller i de store Træk gaar parallelt; man kan igennem dem begge følge

en ganske bestemt Bølgebevægelse af Befolkningstilvækstens Styrke. I 1650'erne indtræder der, grundet paa Krigen og navnlig Pesten, en stærk Tilbagegang i Folke-mængdens Tal; Fødselsantallet synker, Overskudsføds-lernes Tal er negativt. I Løbet af de følgende Aartier kommer der en stærk Opgang; fra 1660'erne til 1710'erne vokser Fødselstallet med mellem Femte- og Fjerdedelen, og Forholdet mellem Dødsfald og Fødsler er omtrent som 100:129. Noget ind i det 18. Aarhundrede ind-træder der en Stagnation; Tallene i begge Tabeller peger ganske vist paa Tilvækst i Befolkningen, men paa en langt svagere end tidligere; fra 1720'erne til 1770'erne vokser Fødselsantallet kun med omtrent Tiendedelen, og Forholdet mellem Dødsfald og Fødsler synker til 100:117. Dette er den Hovedlinje, vi finder i begge Tabellerne, og hvis vi skærer vort Materiale over i to lige store Dele, idet vi benytter den mest mekaniske og derfor mest be-tryggende Inddelingsgrund, finder vi stadig den samme Tendens. Vi tør da formode, at det er denne Tendens, der i det hele og store har gjort sig gældende, ikke blot indenfor de 30 Sognes Beboere, men indenfor hele den sjællandske Landbefolkning.

Der melder sig nu et Spørgsmaal af ganske over-ordentlig Betydning, men et Spørgsmaal, som det, saa-vidt jeg kan se, endnu ikke er muligt at give noget fyldestgørende Svar paa. I hvilket Forhold stod det aarlige Antal Fødsler til den eksisterende Befolkning, og har dette Forhold holdt sig konstant gennem hele det undersøgte Tidsrum? Hvis dette sidste er Tilfældet, er det jo en let Sag at komme til Kundskab om Befolk-ningens Størrelse paa forskellige Tidspunkter; har man blot indsamlet tilstrækkeligt Materiale angaaende Fød-

selsantallene i de forskellige Tider, til at man tør stole paa, at en Skiften i Iagttagelsesfeltets Fødselsantal nøje svarer til en Skiften i hele Befolkningens Fødselsantal, kan man tælle tilbage fra den første Folketælling i 1769, ved Hjælp af de Procenter for Opgangen eller Nedgangen, man har beregnet. Forholder saaledes de gennemsnitlige aarlige Fødselstal i Sjællands Landbefolkning i Aarene 1769, 1735 og 1665 sig til hverandre omtrent i Forholdet 115:104:81, vilde vi kunne formode, at Befolkningen i de sjællandske Landdistrikter i Midten af 1660'erne udgjorde omtrent 125,000, i Midten af 1730'erne omtr. 163,000; i 1769 udgjorde den ifølge Folketællingen omtr. 181,000.

Imidlertid har man ingensomhelst Garanti for, at dette er Tilfældet; man ved ikke, om Forholdet mellem Fødsler og Folketal har holdt sig uforandret gennem Perioden; man kender end ikke dette Forhold paa et eneste Tidspunkt indenfor Perioden. Alle Antagelser om dette Forholds Størrelse hviler i Virkeligheden paa Formodninger, og — efter hvad det forekommer mig — endog ret løse Formodninger. Jeg skal om et Øjeblik komme tilbage til disse.

Der er to Veje, ad hvilke man kan komme til Kundskab om dette Forholds Størrelse. Enten direkte, hvor man kender Folketallet paa et givet Tidspunkt indenfor et givet Omraade og er i Stand til at fastslaa det aarlige Gennemsnitstal af Fødsler. Eller indirekte, hvor man kan belyse en Række af de Faktorer, der bestemmer Forholdet, og sammenligne disse Faktoreres Tendens med Tendensen paa et andet Tidspunkt, hvor Forholdet er fastslaaet ad direkte Vej. Det er en Selvfølge, at kun den første af disse to Fremgangsmaader

frembyder Garanti for et sikkert Resultat; ad den Vej aflæser man Forholdet, medens man ad den anden Vej kun med større eller mindre Tilnærmelse slutter sig til det.

Imidlertid er vi ganske afskaarne fra den første af disse to Veje; der findes forud for 1769 ikke en eneste brugbar statistisk Befolkningsopgørelse, og selv for dette Tidspunkts Vedkommende kan vi ikke anstille en Undersøgelse, idet det andet Sammenligningsled, et paalideligt Tal paa Fødslerne, mangler. Sammenligner vi derimod det aarlige Gennemsnitsantal af Fødsler i Aarene 1786—88 med Folkemængden i 1787, finder vi Forholdet 1:31; paa samme Maade er Forholdet mellem Fødsler i 1800—02 og Folkemængden 1801 1:30; Fødselstallet i 1885—94 forholdt sig til Folkemængden i 1890 som 1:31. Men disse Tal kan næppe direkte sammenlignes, idet det maa betragtes som sikkert, at paa de første to Tidspunkter talrige dødfødte er medregnede til de fødte, medens det sidste Tal kun gælder de levendefødte. Det eneste, hvortil en Sammenligning berettiger os, er at antage, at det Tal, hvormed Fødselsantallet skal multipliceres for at give Befolkningens Størrelse, for 100 Aar siden i hvert Fald næppe var mindre, end det er i vore Dage.

I Sørbymagle Sogns ældste Kirkebog findes der en „Katalogus, Fortegnelse og Mandtal over Mænd, Kvinder, Børn, Tyende, af Bomænd, Husmænd, Gaardfolk og Inderster, efter Øvrighedens Befaling forfattet Anno 1645 og underskrevet af Sognepræsten Hr. Simon Thorslevio den 4. Juni“. Fortegnelsen omfatter Befolkningen i Sørbymagle og dets Anneks sogn Kirkerup, dog, som ogsaa i Overskriften angivet, kun den bosiddende Bondebefolkning, altsaa hverken de i Sognet boende Folk udenfor Bondestanden eller de vagabonderende Individuer. Allige-

vel er dette Mandtal særdeles interessant. Det gør indenfor den afstukne Grænse Indtryk af at være fuldstændig udtømmende; det angiver ikke blot de enkelte Individets Navne, men ogsaa (en Del Steder dog kun approksimativt) deres Alder; kun for 9 Personers Vedkommende er Alderen ikke angiven. Det bærer gennemgaaende Præget af at være affattet med stor Omhu. Og ganske vist er disse to isolerede Sogne jo kun en yderst ringe Plet, og Forholdene her tør selvfølgelig kun med største Varsomhed overføres paa det øvrige Omraade; men i en Tid, hvor det befolkningsstatistiske Materiale er saa sparsomt og usikkert, er det en rent velgørende Fornemmelse for en enkelt Gang at føle fast Bund under Fødderne. Og noget tør der vel ogsaa sluttes ud fra dette snævre Omraade.

Mandtallet opgiver 297 Indbyggere i Sørbymagle Sogn, deraf 149 Mænd og 148 Kvinder, og 158 i Kirkerup Sogn, deraf 79 Mænd og 79 Kvinder. (Til Sammenligning kan anføres, at Folketallene, hvortil jo imidlertid saavel den over som den under Bondestanden staaende Del af Befolkningen er medregnet, i 1801 var henholdsvis 509 og 271, i 1890: 961 og 708.) Efter Aldersklasser fordelte denne Befolkning sig paa følgende Maade:

	Sørbymagle S.		Kirkerup S.		Ialt i Procent	Dann. i 1890
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder		
—14 Aar	59	67	38	35	45 pCt.	35 pCt.
15—19 -	11	4	6	7	6 -	9 -
20—39 -	32	35	19	16	23 -	28 -
40—59 -	29	22	13	14	17 -	18 -
60 o. fl. -	14	15	3	7	9 -	10 -
Uangivet . .	4	5	"	"	" -	" -
	149	148	79	79	100 -	100 -

Det mest iøjnefaldende ved denne Fordeling er det overordentlig store Antal Børn, et Forhold der gaar igen saavel iblandt de mandlige som de kvindelige Individuer i begge Sogne. De uproduktive Aldersklasser synes altsaa at have omfattet en ikke saa lidt større Del af Befolkningen, end de gør i vore Dage. Dette gør os paa Forhaand lidet tilbøjelige til at tro paa, at Fødslernes Antal i Datiden har været stort i Forhold til hele Befolkningens Antal¹⁾.

For det ene af de to Sogne, Sørbymagle, er der bevaret Fødselslister fra de nærmest paa 1645 følgende Aar. I de 5 Aar 1646—50 var det gennemsnitlige Antal Fødsler aarlig 15, i de 10 Aar 1646—55 14. Forholdet mellem disse Tal og det ovenfor angivne Befolkningstal er altsaa omtrent 1:20. Men som allerede sagt mangler i Folketallet to Klasser Folk, dels Folk udenfor Bonde-

¹⁾ Efter at ovenstaaende var skrevet, har Professor Fridericia gjort mig opmærksom paa, at der i Listerne til Hovedskatten 1645 findes et lignende Mandtal fra Kjelby Sogn paa Møen. Dette frembyder meget nær den samme Aldersfordeling som det ovenstaaende fra Sørbymagle og Kirkerup. Af Beboerne (hvorunder Præste- og Herredsfogedfamilien) var

	M.	Kv.	Ialt i pCt.
—14 Aar	133	100	44
15—19 -	24	23	9
20—39 -	63	58	23
40—59 -	27	41	13
60 o. fl. -	33	25	11
	280	247	100

Et Mandtal fra Vallensbæk Sogn er utvivlsomt ganske ufuldstændigt.

standen, dels alle de omflakkende Eksistenser. Begge disse Klassers Børn er imidlertid opførte i Kirkebogens Fødselslister, og det er indlysende, at Tilkomsten af selv nogle faa Snese af saadanne Individuer kan influere voldsomt paa Forholdstallet. At navnlig den sidste Klasse, det vagabonderende „Lumpenproletariat“, har haft en overordentlig numerisk Styrke i Datiden, fremgaar selv ved en flygtig Betragtning af en Kirkebog; omflakkende Bøtters Børn optræder stadig, i hvert Fald i Landsognenes Daabslister, og maaske endog nok saa hyppig her som i Købstæderne. Altsaa kan der paa dette Punkt ikke naaes noget Resultat.

Heller ikke en Betragtning af Forholdene i Købstæderne fører frem. Som bekendt eksisterer der en Fortegnelse over Indbyggerne i Købstæderne fra Aar 1672 (offentliggjort i Danmarks Statistik I). Hvorvidt den er paalidelig, skal jeg ikke her komme ind paa; derimod kan det nok betragtes som givet, at den i bedste Fald kun angiver Tallet paa de bosiddende, ikke paa de i Øjeblikket forhaandenværende Individuer. Men derfor er den ubrugelig til en Sammenligning med Fødselstallene. Alligevel vil en Sammenligning indeholde Træk af Interesse. Jeg har derfor optalt Fødselstallene i 4 Byer og beregnet det gennemsnitlige Aarsantal i Aarene omkring 1672. (Se Tab. S. 446.)

Medens der selvfølgelig ikke kan tillægges de Forholdstal, der gælder alle de 4 Byer under ét, mindste Betydning som Maal for Forholdets virkelige Størrelse, frembyder en Sammenligning mellem Byerne indbyrdes en vis Interesse. Det viser sig, at Forholdstallets Størrelse staar i omvendt Forhold til Byens Størrelse. I den større By Helsingør er det overordentlig lavt, i de to middelstore

	Folketal 1672	Gennemsnitligt aarligt Antal Fødsler								Folket.: Fødselst.	
		1672	1671 —73	1670 —74	1669 —75	1668 —76	1667 —77	1666 —78	1665 —79	Min.	Maks.
Helsingør	4,033	212	197	198	193	189	185	191	193	19,0	21,8
Holbæk	879	30	33	31	31	31	31	32	31	28,1	29,3
Køge	1,643	63	68	70	68	67	67	67	66	23,5	26,1
Nakskov	1,920	78	77	77	75	72	72	72	71	24,6	27,0
Ialt	8,475	383	375	376	368	359	356	361	362	22,1	23,8

Byer Køge og Nakskov er det en Del højere, og i den lille By Holbæk nærmer det sig til den Højde, det har i vore Dage. Dette er næppe tilfældigt. I Helsingør var der en stadig Kommen og Gaaen af ikke-bosatte Elementer, som ikke opførtes paa Mandtallet, men hvis Børns Daab fylder stærkt til i Kirkebøgerne; i den lille og mere afsidesliggende By Holbæk spillede disse Elementer en langt mere underordnet Rolle. Det vil næppe være uberettiget at antage det Forholdstal, vi her finder (28—29), for det laveste, der kan have været gældende for de danske Købstæder i 2. Halvdel af det 17. Aarhundrede.

I Afhandlingen „Bidrag til Københavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730“ (Hist. Tidsskr. 5. III S. 487—549) antager Direktør Rubin, at dette Forholdstal for Københavns Vedkommende har været omtrent 28, saaledes at vi ved at multiplicere det aarlige Fødselstal i København med 28 finder det omtrentlige Indbyggertal i Byen. Det forekommer mig dog, at denne Antagelse ikke er tilstrækkelig underbygget. Den motiveres med, at dette Forholdstal er det laveste, vi finder i København i Tiden fra 1769 til 1879, og at der er

Grund til at gaa saa lavt ned som muligt, naar vi gaar tilbage i Tiden, idet det vistnok tør „antages, at den voksne Befolkning dengang satte forholdsvis flere Børn i Verden end nu for Tiden.“ Dette er vistnok den almindelige Antagelse¹⁾, men noget Bevis for den er der, saavidt jeg ved, endnu ikke leveret. Heller ikke Rubin leverer noget saadant. Hans Hovedargumenter er dels at „saavel ifølge Sagens Natur som ifølge de historiske Forhold tør den Resignation, der hører til at indgaa sene og dermed forholdsvis ufrugtbare Ægteskaber, anses ejendommelig for vor Tid og hørte ingenlunde Fortiden til“, dels at Datidens Samfundsopfattelse betragtede et stort Folketal som heldigt og derfor ansaa det for en priselig Gerning at sætte saa mange Børn ind i Verden som muligt. Det er disse to Betragtninger, om hvilke jeg (Den gamle Adels Forfald S. 84) skrev, at de „har næppe nogen Værdi som Bevis“. Med Hensyn til den første, der jo iøvrigt fremsættes i en yderst betinget Form, da er det sin egen Sag at stille en saadan folkepsykologisk Diagnose for en fjærn Tidsalder. Forholdene indenfor dette Aarhundrede peger jo ogsaa, forsaavidt som de kan konstateres, i ganske modsat Retning; af hver 100 viede Mænd var i Femaaret 1855—60 de 16 under 25 Aar, men i 1890—95 de 26; for Kvindernes Vedkommende var de tilsvarende Tal 37 og 48. Ogsaa blandt de adelige Mænd i det 16. og 17. Aarhundrede finder vi først fra det 35. Aar Vielsestendensen optrædende

¹⁾ Den deles iøvrigt langt fra af alle. Med stor Bestemthed, uden dog at fremlægge noget Bevis, siger t. Eks. Falbe-Hansen (Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I S. 121): „Børnefødslerne — og saavidt man kan skønne ogsaa Ægteskaberne — var den Gang færre end nu“.

med samme Styrke som i vore Dage, og Giftermaalsalderen var gennemsnitlig ikke saa lidt højere iblandt dem, end den er nu. Og hvad angaar den anden af de to Bemærkninger, da er det tvivlsomt, i hvor høj Grad de socialøkonomiske Betragtninger nogensinde har præget sig i en Befolknings Giftermaalstendens og Børnetal. Disse Forhold influeres næppe stærkt af de økonomiske Synsmaader, men i højeste Grad af de økonomiske Vilkaar. Og blandt disse ligger det da nær at tænke paa Haandværksvendenes Stilling; det kan vel næppe betvivles, at disse i de allerfleste Tilfælde opsatte at gifte sig, indtil den forholdsvis sene Alder, da de selv kunde etablere sig¹⁾, medens den moderne Lønarbejder som Regel indgaar Ægteskab i en ung Alder, da hans økonomiske Vilkaar er bedst. Ogsaa paa Landet har noget lignende efter al Sandsynlighed gjort sig gældende; Bondesønnen har vel i de fleste Tilfælde ventet med at gifte sig, til han selv fik Gaard; et udsigtsløst Landarbejderproletariat eksisterede kun i ringe Omfang.

Imidlertid er dette jo kun Betragtninger imod andre Betragtninger; vi skal prøve, om det ikke er muligt ogsaa at finde positive Fakta, som er i Stand til at kaste Lys over Spørgsmaalet. Der viser sig da fire forskellige Faktorer, som man nødes til at søge Oplysning om: Befolkningens Fordeling efter Aldersklasser, Ægteskabstilbøjeligheden og Ægteskabsalderen, Børnetallet pr. Ægteskab og endelig de uægte Fødslers relative Hyppighed.

Med Hensyn til det første stiller Sagen sig saaledes, at jo stærkere de uproduktive Aldersklasser forholdsvis er repræsenteret, des større vil under iøvrigt lige Forhold

¹⁾ Smlgn. t. Eks. Fridericia i Hist. Tidsk. 6. II S. 260—261.

det Tal blive, hvormed Fødslerne Antal skal multipliceres for at frembringe Folketallet. De uproduktive Aldersklassers Andel i Befolkningen er atter bestemt dels ved Fødselshyppigheden, dels ved Dødeligheden paa de forskellige Alderstrin, og af disse to Forhold er det første netop det, det gælder om at belyse, og det sidste er saa temmelig ukendt for os. Det er ikke nok at gøre opmærksom paa den i Datiden utvivlsomt saare høje Dødelighed i de spæde Aar, der maa have virket depri-merende paa Forholdstallet mellem Folkemængde og Fødsler; det er muligt, at Dødeligheden ved Overgangen fra den uproduktive til den produktive Aldersklasse kan have været relativt endnu højere, hvad der vilde virke i modsat Retning. Vi nødes til at lade dette Punkt ligge; det eneste Materiale, vi i denne Henseende besidder, er de ovenfor resumerede Mandtal fra Sørbymagle, Kirkerup og Kjelby Sogne, der viser et relativt højt Antal Medlemmer i de uproduktive Aldersklasser og saaledes tyder i Retning af, at det søgte Multiplum snarere er højere end lavere, end det er i vore Dage. Men det skal villigt indrømmes, at dette Materiale er altfor simpelt til at bygge nogen Slutning paa.

Heller ikke i Henseende til Spørgsmaalet om Ægteskabstilbøjelighed og Ægteskabsalder kan der fremføres noget afgørende. Hvad der kan siges i saa Henseende, er sagt ovenfor. Det peger altsammen i Retning af en højere Ægteskabsalder, i hvert Fald for Mændenes Vedkommende, end den moderne, altsaa ligeledes i Retning af et højere Multiplum end det moderne.

Dette bestyrkes ved en Undersøgelse af Forholdet mellem Vielserne og Ægtefødslerne Antal. For de 8 Aar 1673, 1697—1700, 1702—1704 anføres i Rubins Ar-

tikel Tallet saavel paa Vielser som paa ægte Fødsler i København. Tallet for det første af disse Aar er sikkert ganske abnormt; bortser vi fra det, finder vi i de 7 øvrige Aar 317 ægtefødte Børn for hver 100 Vielser; i 1890—94 var det tilsvarende Tal 324, altsaa i hvert Fald ikke lavere. En lignende Beregning kan anstilles for visse af de undersøgte Landsognes Vedkommende. Jeg har optalt Antallene dels af Vielser dels af Fødsler indenfor Ægteskab i følgende Sogne: 1. 1760—62, 1766—79; 2. 1648—89; 4. 1645—65; 1677—1749; 11. 1653—1729, 1750—79; 13. 1650—69, 1700—29; 19. 1641—45, 1648—1737, 1745—57; 20. 1694—1725; 21. 1620—49; 23. 1680—99, 1740—79; 24. 1620—49; 25. 1646—89; 30. 1732—70, 1772—79. Optællingen har givet følgende Resultat

—1699: 1695 Vielser, 5344 ægtef., altsaa 32 æf. pr. 10 V.	
1700—49: 1359 — 4560 — — 34 - - -	
1750—79: 525 — 1945 — — 37 - - -	
Gennemsnitlig	34

I Femaaret 1890—94 var det tilsvarende Tal i Sjællands Landdistrikter 38. Altsaa ikke blot var det gennemsnitlige Børnetal pr. Vielse betydelig lavere i Datiden, end det er nu, men det bliver ogsaa lavere og lavere, jo længere vi gaar tilbage. Og ogsaa dette peger jo tydelig i Retning af et højt Multiplum¹⁾.

¹⁾ De tilsvarende Tal fra Nakskov 1618—26 (Hist. Tidsskr. 2. V S. 190) og Frue Sogn i København 1651—57 (Hist. Tidsskr. 6. II S. 232), begge Steder 20 Fødsler (saavel ægte som uægte) pr. 10 Vielser, er aabenbart altfor smaa til at svare til de virkelige Forhold. Mere Vægt tør der vistnok lægges paa Tallene fra Ribe Domsogn 1685—99 (Jydske Saml. I. S. 118—119), 31 ægte Fødsler for hver 10 Vielser. — Til Sammenligning kan

Endelig er der Spørgsmaalet om de uægte Børns relative Hyppighed. Dette Forhold er en stærk Skiften underkastet, som det er muligt ret klart at paa-vise. Jeg har optalt de uægte Børns Antal i følgende Sogne: 1. 1760—62, 1766—79; 2. 1648—89; 4. 1645—1749; 6. 1695—1713, 1715—49; 11. 1645—1729; 13. 1650—69, 1710—29; 17. 1655—66, 1680—1708; 19. 1641—45, 1647—1737, 1745—57; 20. 1694—1733, 1739—79; 21. 1620—49; 23. 1680—99, 1738—79; 24. 1620—49, 1646—89; 27. 1700—12, 1715—19, 1733—49; 30. 1653—84, 1687—94, 1732—79. Optællingen har givet følgende Resultat:

—1699: ialt 7564 fødte, deraf 752 udenf. Ægtesk., alts. 9,9 pCt			
1700—49:	7188	363	5,1
1750—79:	3020	86	2,8
Ialt:	6,0		

anføres, at man i John Graunts Observations upon the Bills of Mortality (Ny Udg. i The economic Writings of Sir William Petty, ed. by Ch. H. Hull. Cambridge 1899. II S. 412—421) i tre engelske Provinsdistrikter Tiverton (Devonshire) fra 1560—1664, Cranbrooke (Kent) fra 1560—73 og 1576—1649 og Romsey (Hampshire) fra 1569—1658 finder 39 Fødsler for hver 10 Vielser, medens det tilsvarende Tal i de samme Distrikter i 1896 var 41. Indenfor den Periode, hvorfra disse Opgivelser stammer, er der en tydelig Opgang. Det tilsvarende Tal er

	Tiverton	Cranbroke	Romsey	Ialt
—1609:	36	39	35	37
1610—:	39	41	45	40

Ogsaa de Vielses- og Fødselslister fra tyske Stater i det 18. og Slutningen af det 17. Aarhundrede, der findes i Bilag 21—23, 25—30, 35—36 til første Bind af Süssmilchs Göttliche Ordnung (4. Udg. Berl. 1775), peger i Retning af en svag Vækst i Antallet af Fødsler pr. Vielse (i samtlige 10 Lister er det gennemsnitlige Tal for 1724: 3,89, efter 1735: 3,95).

Dette Gennemsnitstal er betydelig lavere end det, der i Aarene 1890—94 fandtes i de sjællandske Landdistrikter (6,8). Ejendommeligst ved ovenstaaende Tabel er dog den paafaldende Nedgang i de uægte Fødslers Antal. Nogen Forklaring paa denne Nedgang skal jeg ikke forsøge at give; jeg skal kun gøre opmærksom paa, at ganske den samme Nedgang, maaske endog endnu mere voldsom, viser sig i Byerne. I København udgjorde de uægte Børn i Procent af samtlige

1651—60: 9,7

1662—68: 7,9

1672: 5,2

1675—85: 3,8

I 1890—94 var det tilsvarende Procenttal 20,7, altsaa mere end dobbelt saa højt som det højeste konstaterede Tal i det 17. Aarhundrede. Fra de 4 Købstæder Helsingør, Holbæk, Køge og Nakskov har jeg optalt Antallet af uægte Fødsler i de to Perioder 1664—71 og 1672—79 (for Helsingørs Vedkommende dog kun fra det ene af de to Sogne, Olai Sogn). Denne Optælling giver følgende Resultat:

Helsingør (Olai S.)	1664-71:	1020 f.,	deraf 98 uæ.,	9,6 pCt.
Holbæk	— : 285 -	— 53	— 18,6	-
Køge	— : 524 -	— 84	— 16,0	-
Nakskov	— : 573 -	— 52	— 9,1	-
	Ialt	— : 2402 -	— 287	— 11,9 -

Helsingør (Olai S.)	1672-79:	956 f.,	deraf 73 uæ.,	7,6 pCt.
Holbæk	— : 230 -	— 32	— 13,9	-
Køge	— : 519 -	— 56	— 10,8	-
Nakskov	— : 555 -	— 45	— 8,1	-
	Ialt	— : 2260 -	— 206	— 9,1 -

Paa dette ene Sted finder vi, altsaa i Modsætning til tidligere, en højere Procent end i Nutiden¹⁾ (1890—94 i samtlige Købstæder uden København 7,6), men dette skyldes aabenbart den ændrede sociale Betydning, Hovedstaden har faaet.

Ellers peger alting uden Undtagelse bort fra Tanken om den i Forhold til Nutiden høje Fødselshyppighed i Datiden; Tallene for Fødslerne saavel udenfor som indenfor Ægteskab taler imod den; de spredte Oplysninger om Ægteskabstendensen og om de uproduktive Aldersklassers relative Talrighed, man har, stemmer ilde med den. Jeg ser ikke, hvorledes den kan forliges med de Kendsgerninger, der er fremdraget; jeg ser heller ikke, hvorledes den kan bringes i Overensstemmelse med den Samfundsrevolution, som dog bevislig er foregaaet i Løbet af det sidste Aarhundrede. Jeg tror derfor, man nødes til bestemt at lade dem falde.

Hovedresultatet af min Undersøgelse er dette, at den sjællandske Landbefolkning fra Midten af det 17. Aarhundrede til Tiden omkring den første Folketælling, bortset fra den store Nedgang i 1650'erne, har befundet sig i Tilvækst, maaske afbrudt af enkelte Perioder med en svag Nedgang; stærkest var Tilvæksten omkring Aar 1700, i den følgende Tid blev den langt mindre. Men selv da den var paa sit Højdepunkt, var den betydelig svagere, end den er i vore Dage. Og Grunden hertil maa søges ikke blot i en højere Dødelighed, men ogsaa i en relativt lav Fødselshyppighed.

* ¹⁾ I Ribe Domsogn (Jydske Saml. I S. 116—118) er derimod det tilsvarende Procenttal noget lavere fra 1623 til 1700, nemlig 7,2. Den samme Aftagen i Uægtefødslernes Hyppighed som andetsteds iagttages her. For 1623 til 1660 var Procenttallet 7,6, fra 1661 til 1700 kun 6,6.

Naar jeg har indskrænket denne Undersøgelse til kun at omfatte de sjællandske Landdistrikter, har Grunden ikke været den, at en lignende Studie over de øvrige Landsdele ikke har kunnet anstilles. Der findes sikkert i Kirkebøgerne Materiale til ogsaa at belyse Udviklingsgangen i de andre Dele af Danmark. Men jeg har fundet det rigtigst at afgrænse lagttagelsesfeltet til et enkelt nogenlunde snævert Omraade, hvor man har i hvert Fald en vis Sikkerhed for, at de Resultater, der kunde fremdrages, var typiske for hele Omraadet. Hvorvidt Udviklingsgangen har været en lignende i de andre Landsdele, faar altsaa staa hen, indtil der er draget nyt Materiale frem. Hvor vigtigt til Forstaaelsen af hele vor sociale Historie det vilde være, om vi havde en sikker Forestilling om Befolkningens Tilvækstforhold i ældre Tid, behøver ikke at siges.